

ОБРАЗОВАТЕЛНА СЕГРЕГАЦИЯ И ПРИОБЩАВАЩОТО ОБРАЗОВАНИЕ НА ДЕЦАТА СЪС СПЕЦИАЛНИ ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОТРЕБНОСТИ – КОНФЛИКТИ И КОМПРОМИСИ

Гл. ас. д-р Генчо В. Вълчев
Бургаски свободен университет

EDUCATIONAL SEGREGATION AND INTEGRATED EDUCATION OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS – CONFLICTS AND COMPROMISES

Gencho V. Valchev
Burgas Free University

***Abstract:** This article looks into the present and the future of the integrated education in Bulgaria. The report offers a description and analysis of the educational segregation in the country and examines the policies and practices in the field of integrated education. I also outlines the obstacles and gives recommendations in order to the achievement of a well-functioning integrated educational system.*

Key words: *integrated education, children with special educational needs, school management, resource teacher*

Сегрегацията лишава обществото от потенциала на сегрегираниите и лишава образователната общност от възможността да придобие нови социални умения, възникващи в процеса на включване. Тя е фрапантен случай на дискриминация, на отнемане на човешки права. От гледна точка на отделната човешка личност – жертва на сегрегацията, тя е липса на елементарна човешка солидарност и отричане на уникалността на всеки човек. Сегрегацията в специални (помощни) училища стимулира родителското нехайство и безотговорност, катализира възникването и развитието на паразитни и/или негативни социални нагласи към хората с увреждания. Образователната сегрегация е сериозен проблем и е потъпкване на едно от основните човешки права. Световната практика е доказала, че разделното образование уврежда децата. Образователната сегрегация на децата със специални образователни потребности генерира социална изолация и нанася непоправими щети върху психиката им и социалната им реализация.

Децата, сегрегирани в помощните училища се превръщат в тежък социален проблем. Те попълват редиците на безработните, зависими са от социални помощи или продължават живота си в домове за възрастни. За да се промени тази тенденция е необходимо да се инвестира в интегрирано и приобщаващо образование. От социално – икономически аспект, социалното включване на тези деца в дългосрочен план означава намаляване на бедността, престъпността и безработицата, повишаване на икономическия просперитет.

В България съществуват различни форми на образователна сегрегация, основани на наличието на физическо или умствено увреждане и различна етническа принадлежност. Тя се осъществява чрез настаняването на деца в специални училища и домове, в които те израстват отделени от връстниците си, а образованието, което им се предлага, ако въобще имат достъп до такова, е с по-ниско качество и се регламентира от критерии и стандарти, различни от тези в общообразователните училища. Една от формите на образователна сегрегация е настаняването в специални училища под юрисдикцията на МОИ. Такива са помощните училища, логопедичните училища, училищата за деца с увреден слух, училищата за деца с нарушено зрение, социално-педагогическите интернати, възпитателните училища-интернати, оздравителните училища, болничните училища.

Най-често специалните училища, чисто географски, са ситуирани в отдалечени малки селища или в покрайнините на градовете, като това обективно съдейства за изолацията на децата. Повечето специални училища са от интернатен тип. Към немалък брой от помощните училища има разкрити интернати, в които децата ползват седмична грижа, като остават в училищата през цялата седмица, а немалък брой живеят в тях целогодишно поради липса на средства за път, отдалеченост на институцията от родното им място и/или незаинтересованост на родителите. Причините най-често са свързани с финансови затруднения и с незаинтересованост на родителите. Въпреки че предоставянето на интернатна услуга се третира като начин за насърчаване посещаемостта в училище и превенция на отпадането от образователната система, голяма част от децата пребивават в интернат постоянно, включително и през почивните и празничните дни. По този начин трайно се прекъсва връзката между деца и семейства, без те да са настанени по реда на Закона за защита на детето. Това е съпроводено с всички възможни произтичащи от това рискове и показва наличието на тенденция родителите да използват ПУ като институция за настаняване и отглеждане на децата, което е грубо нарушение на техните права. Те остават и извън обсега на всякакви планове или усилия за деинституционализация[3].

Недостатъчната яснота на оценъчните процедури при диагностициране на децата от ЕКПО и на единен подход за провеждане на комплексното психолого-педагогическо изследване предоставят възможност за дискриминационни практики спрямо много деца без увреждания, които попадат в ПУ поради ниския си социален статус, бедност или етническата си принадлежност. За това свидетелстват както големият брой деца от ромски произход, така и големият процент деца, настанени в ДОВДЛРГ, които посещават помощни училища. Често децата, които живеят в тези домове, са автоматично насочвани към местното помощно училище, без да се явяват за оценка от диагностични комисии или ТЕЛК.

Често данните от протоколите, особено на деца от ромски произход, са противоречиви, но отчитат факта, че детето живее в двуезична среда и не владее добре български език с всички произтичащи от това трудности за вербалното му диагностициране.[4] Едновременно с това, диагнозата на детето се поставя без преводач. От друга страна, често не се отчита и фактът, че такива деца, повечето от които са израснали в изключително бедни условия, изостават в учебния процес или не могат да покрият изискванията за училищна готовност, защото са педагогически и социално занемарени. В повечето случаи, съчетано с кратките срокове, в които детето преминава оценка от ЕКПО, това води до поставяне на диагноза умствена изостаналост и насочване за обучение в ПУ, въпреки че в действителност детето е с ненарушен интелект.

В много случаи деца от ромски произход биват оценявани от ЕКПО по желание на родителите им. То е продиктувано от възможността за предоставяне на безплатно отглеждане, учебни пособия и храна. Често обаче родителите не биват изчерпателно

информирани за вида и качеството на образованието, което децата им ще получат, а се изгъхват най-вече битовите предимства, които ще им бъдат предоставени. Един от основните проблеми за бъдещето на децата, които учат в ПУ е лишаването им от достъп до общообразователната система и обучение в гимназиален клас, а от тук до по-добри възможности за бъдещо развитие.

Така наречените „цигански училища” са друга форма на образователна сегрегация. Това са общообразователни училища, но учениците са предимно от ромски произход. Те се намират в села с преобладаващо ромско население, в ромските квартали на по-малките градове и в гетата в градове като София, Пловдив, Стара Загора и Русе. Материалната база е по-лоша от тази в останалите общообразователни училища, няма физкултурни салони, специализирани кабинети по различните предмети. Качеството на преподаване е по-ниско, критериите и изискванията към учениците са силно занижени. Липсата на контакти с деца извън затворената общност, ниското ниво на образование или неграмотност след завършване на основно образование полагат основите на сегрегацията на ромската общност още от ранна детска възраст.

Институциите към МТСП – Домове за деца и младежи с умствена изостаналост, Дневни домове за деца и младежи с умствена изостаналост, Социално-учебни професионални заведения – осъществяват друга форма на образователна сегрегация. Началното диагностициране и оценка на децата, въз основа на което се изготвят индивидуалната и терапевтичната програма, по своя характер е медицинско. Психолого-педагогическото изследване е оставено на заден план в повечето случаи. То би насочило акцента към развиване потенциала на детето, към обучителните програми и психотерапевтични процедури, които стимулират когницията - вниманието, концентрацията, паметта, фината моторика, емоциите, социалните умения.

През юни 1994 г. в Саламанка, Испания, се проведе световен конгрес на UNESCO и конференция на тема „Специалните образователни потребности: достъп и качество”. В конференцията взеха участие представители на правителствата на 92 държави и 24 неправителствени организации. В резултат се прие Декларация, в която са описани ефикасни мерки, насочени към нуждите на деца със специални образователни потребности. Приетите в Декларацията от Саламанка ангажименти за популяризиране и въвеждане на приобщаващото образование като подход за развитие са потвърдени и на Световния образователен форум проведен в Дакар, Сенегал, през 2000 г. Идеята за приобщаване е подкрепена и от Стандартните правила на ООН за равни възможности за хората с увреждания, които прокламират участие и равни възможности за всички.

Концептуалната рамка на Декларацията от Саламанка се базира на разбирането, че всяко дете има право на достъп до качествено образование в общообразователната училищна система и е способно да учи. В този смисъл всяко дете, независимо от различия, основани на възраст, пол, етническа принадлежност, увреждане или други бариери пред ученето, може и следва да се обучава в общообразователно училище. Правото на образование е основно човешко право, гарантирано от Международната конвенция за правата на детето, както и Конституцията на Република България и Закона за народната просвета. Всеки гражданин на Република България има право на образование без дискриминация, основана на раса, народност, пол, етнически и социален произход, вероизповедание или обществено положение.

В доклад на Фондация Save the Children “ПРИБОЩАВАЩОТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ”(2006) *приобщаващото образование* се определя като „процес, който се стреми да премахне всички форми на сегрегация в образованието, да обхване уязвимите и изолирани по една или друга причина деца и да насърчи и благоприятства участието на всички деца в образователния процес. Приобщаването в образованието се основава на разбирането, че всички деца са различни и че училището и

образователната система като цяло, трябва да се променят за да отговорят на индивидуалните нужди на всички учащи (със или без СОП). Приобщаването се изразява в реорганизация на политиките, практиките и културата в българското училище, така че то да може да отговори на разнообразните образователни потребности на децата, които го посещават, и да насърчава активното им участие. На ниво училищна база, това означава осигуряване на достъпна архитектурна среда, квалифициран преподавателски и помощен персонал, индивидуални планове за обучение съобразени с потенциала на всяко дете със специални образователни потребности, добре оборудвани специализирани кабинети, щатно назначени ресурсни учители, психолози, логопеди и др.”(стр.5).

В условията на българската образователна система са се наложили и се ползват паралелно два термина, характеризиращи различни аспекти и специфики на антисегрегационните процеси: *интегрираното обучение* и *приобщаващото образование*.

Интегрираното обучение се съсредоточава върху възможността децата със специални образователни потребности да посещават масовите училища, т. е. фокусът е върху посещаемостта и механичното смесване на децата в норма и на децата със специални образователни потребности. Очакванията при интегрираното обучение са децата да се адаптират в интегрираната социална среда на общообразователното училище и да отговорят напълно или в някаква степен на определените от общообразователната система стандарти (държавните образователни изисквания).

Приобщаващото образование отива отвъд чисто пространственото смесване на децата и поставя акцент върху достъпа до качествено образование, т. е. върху това децата със специални образователни потребности да развият максимално капацитета си да учат и да се образуват заедно с връстниците си. Образователната интеграция не е просто институционално преместване на ученици от един тип училище в друг, а един цялостен и същностно нов процес.

Опасността от една зле проведена или имитативна интеграция е, че физическото включване може да доведе до изключване по отношение на учебния материал, или до отхвърляне от средата (децата, учителите, родителите свързани с общообразователното училище). Образователната интеграция не е просто институционално преместване на ученици от един тип училище в друг, а един цялостен и същностно нов процес. За онези деца, които нямат равен старт е необходимо да се полагат специални грижи, с оглед тяхното пълноценно участие в образователния процес.

Съществуват няколко задължителни условия за десегрегация на децата със специални педагогически потребности и за реализация на приобщаващо образование: създаване на активна подкрепяща среда; кадрово осигуряване на образователния и приобщаващ процес; наличие на политическа воля; нормативна база, регламентираща процедурите и участието на субектите.

Политическа воля за преодоляване на образователната сегрегация на децата с увреждания е заложена още в Националния план за интеграция на деца със СОП и/или с хронични заболявания в системата на народната просвета. Проблем се оказва изпълнението на целите и дейностите в предвидените срокове и реализацията на иначе мащабния и амбициозен проект.

Успешното приобщаване и необходимата за това подкрепяща среда в училище включва наличието най-малко на три предпоставки: архитектурно адаптиране на училищните сгради за осигуряване на физически достъп на децата до съответната детска градина или училище, до класната стая и до всички останали помещения в него; осигуряването на екип от специалисти, особено ресурсни учители, които да работят с децата в класната стая и да подпомагат учебния процес и включването на децата в общообразователната среда; осигуряването на нужните технически помощни средства, адаптирането на учебните програми и учебниците, създаване на условия за

индивидуализиране на учебния процес и подкрепа на участието на детето, включително и посредством работа с родителите.

Кадровото осигуряване (ресурсни учители, логопеди, психолози, обучени педагози и персонал) все още е свързано с редица трудности. Практиките на използването на тези специалисти обаче варират. В някои училища учителите негласно отказват да се занимават с децата със специални образователни потребности и предоставят грижата за образованието им изцяло на ресурсните учители. Впоследствие децата с увреждания се оказват отново сегрегирани, тъй като попадат в обща група под грижата на един или двама ресурсни учители и само на думи и по дневник се водят „интегрирани” сред връстниците си в различни класове. Това обособяване на всички деца с увреждания в една група пречи на образованието, тъй като ресурсните учители не успяват да работят с всяко дете поотделно, а часовете преминават във въдворяване на ред. Освен това децата с увреждания се чувстват различни, а и останалите деца ги възприемат като такива.

Друг проблем е, че не всички ресурсни учители отговарят на нужните изисквания и не притежават необходимите качества и компетенции за да изпълняват на нужното ниво и с необходимата резултатност специфичните си функции. Тъй като при въвеждането на ресурсното подпомагане на децата със СОП нуждата от високо квалифицирани специални педагози не можеше да бъде задоволена, в различни региони в страната се провеждаха ускорени квалификационни курсове за безработни педагози и такива, които желаеха да се преквалифицират. Това е нормална и законна практика, ако някои от тези курсове не бяха със съмнителна легитимност и не даваха повърхностни знания и умения, недостатъчни за осигуряване на резултатен приобщаващ процес.

Още по-сериозен е проблема със специалните компетентности на педагозите в детските градини и училищата. Много малка част от тях са преминали обучителни курсове за работа с деца със СОП и имат необходимите знания и умения за работа с такива деца. Необходимо е да се проведе масирана кампания за обучението на всички учители в детските градини и училищата за придобиване на знания и практически умения за типологията на уврежданията и нарушенията, методите за пряка работа с деца със СОП, работа с родителите, взаимодействие в мултидисциплинарните екипи (МДЕ), формиране на общественно мнение и др.

Училищата масово срещат затруднения в осигуряването на архитектурно достъпната среда. Обикновено адаптирането на училището се случва по проекти на неправителствени организации или благодарение на дарения от родители на деца с увреждания и с ентузиазма на учители и директори. Макар и хубава практика, тази помощ няма устойчив характер, защото често става въпрос за еднократно дарение, проект, ограничен във времето или лична помощ. Нищо не гарантира, че започнатото ще бъде продължено във времето. Оперативни цели 2.9. и 2.10. на Националния план за интеграция на деца със СОП са насочени към архитектурно адаптиране (построяване на рампа, адаптиране на един санитарен възел, монтаж на асансьор, контрастно маркиране на стълбища и парапети, места за отдих) на детски градини и общообразователни училища в пилотните общини, а изпълнители на това задължение са МТСП и общините, без да е указано откъде ще бъдат получени средства за това и на какъв принцип ще се извършва адаптирането.

По смисъла на §3а, т.2-5 Допълнителни разпоредби на Правилника за прилагане на Закона за народна просвета подкрепящата среда е дефинирана като „достъпна архитектурна среда и подходяща информационна среда (учебно-технически средства и апаратура, дидактически материали и учебни помагала и др.)...”. Въпреки средствата, които се отпускат през последните 2-3 години за адаптиране на архитектурната среда в общообразователните училища според специфичните нужди на децата със СОП, все още в национален мащаб резултатите не са задоволителни. В много училища (особено по-

малките) сградите са без специализирани подемници и неприспособени стълбища, обзавеждането на сервизните помещения и класните стаи не е адаптирано, липсва специализиран транспорт. Положителна тенденция е, че все повече училища работят по проекти и програми по национални и европейски грантове с които финансират значителна част от дейностите за адаптиране на средата. Сериозен проблем е набавянето на учебно-технически средства и апаратура, дидактически материали и учебни помагала и други помощни средства за провеждане на специализиран образователен процес. Обективността изисква да отбележа, че пазарът в България не предлага особено разнообразие от такива средства. Специалистите и авторите на ръководства и помагала също са длъжници на хората, които пряко участват в процеса на интеграция и специализирано обучение в общообразователните училища.

През последните 2-3 години състоянието на приобщаващото образование у нас значително се промени в положителна посока. Налице е политическа воля за реформа в посока на интегриране. В обществото все повече се проявява тенденция към не-сегрегационно и анти-дискриминационно мислене и се формират съответните нагласи. Разработена е нормативна база с национално (национални планове, програми и стратегии; регулативни документи – закони, наредби и др.) и местно значение (общински програми, кметски наредби и заповеди и др.). Все повече стават училищата с адаптирана архитектурно-материална среда. Проведени са значителни административно-организационни дейности на ниво министерство на образованието: създадени са 28 регионални ресурсни центрове за работа с деца със СОП в общообразователните училища; намален е процентът на ромски деца в помощните училища и е стартиран процесът на закриване на такива училища; все повече деца със СОП отиват в общообразователни училища от самото начало на тяхното включване в образователната система.

Литература

1. Вълчев, Г. Съвременни принципи и подходи към социализация на деца със специални образователни потребности в училищна среда, Бл., 2010
2. Вълчев, Г. Интегрирането на деца с увреждания в общообразователното училище – проблеми, специфика, перспективи, Годишник на БСУ, том XVII, 2007
3. Фондация Save the Children, Доклад с препоръки “ПРИБОЩАВАЩОТО ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ”, София, 2006
4. Колектив, Деца в институциите, т.6, ПУ в България, София, 2002
5. Understanding and Responding to Children's Needs in Inclusive Classrooms: A Guide for Teachers. UNESCO 2001
6. International Experience in Including Children with Disabilities in Ordinary Schools. Professor Peter Mittler, Manchester, England. ‘Enabling Education’, Issue 10, 2006